

ФЕНОМЕН БЕЗПЕКИ:
соціально-гуманітарні виміри

За загальною науковою редакцією
Віталія Мудракова

колективна монографія

УДК: 316.47/.48-049.5

ББК: 60.524.1/.2

Ф 42

Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницького національного університету
(протокол №16 від 28.04.2022 р.)

Рецензенти:

Василь БАЛУХ

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, перший проректор Чернівецького національ-
ного університету імені Юрія Федьковича

Дмитро ШЕВЧУК

доктор філософських наук, професор, проректор з науково-
педагогічної роботи Національного університету «Острозька
академія»

Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри / за заг. наук. редакцією Віта-
лія Мудракова. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2022. 332с.

ISBN 978-617-7600-61-8

У монографії порушуються проблеми, що у різній мірі стосуються феномену безпеки; осмислюється своєрідність безпекових аспектів сьогодення, їх соціоку-
льтурні та освітні виміри; концептуалізується поняття «гуманітарна безпека».

Монографія буде цікава всім, хто вже працює або планує працювати у безпеко-
вій сфері різних рівнів. Зокрема представлені позиції міститимуть інтерес для
аналітиків ідеологічних царин, медіаторів, тренерів із соціальних комунікацій,
представників організацій гуманітарного та соціально-політичного спряму-
вання, політиків, академічної спільноти, а також студентів закладів вищої освіти,
спеціальності яких близькі до соціально-гуманітарної сфери.

ISBN 978-617-7600-61-8

УДК: 316.47/.48-049.5

ББК: 60.524.1/.2

Ф 42

Розділ 3. ОСВІТНІ КОНТЕКСТИ.....203

Парандій Валентина

- § 3.1. Освіта в системі національної безпеки: міжнародний досвід та українські перспективи.....205
- а) Постановка та характеристика проблеми.....206
 - б) Побудова системи: якісна освіта – національна безпека.....207
 - в) Безпековий вимір освітньої сфери: міжнародний досвід.....212
 - г) Алгоритм побудови майбутнього безпекового середовища.....214

Калінічева Галина

- § 3.2. Безпековий вимір модернізації вищої освіти України.....217
- а) Актуалізаційні конотації проблеми.....218
 - б) Етапи реформаційних заходів.....219
 - в) Конкретизація інструментальності.....221
 - г) Стратегічні та загально-предметні візії.....226

Петрук Наталія

- § 3.3. Освіта як фактор формування простору гуманітарної безпеки.....231
- а) Формулювання проблеми та контекст.....232
 - б) Безпека: філософія, історія, українознавство, культурологія.....234
 - в) Безпека: комунікація, відповідальність, інтелектуальна інтеграція.....246

Островий Володимир

- § 3.4. Історична правда та історична освіта: чинники національної безпеки України.....255
- а) Контекстні засновки проблеми.....256
 - б) Функціональні характеристики шляхів і засобів.....264

Горохолінська Ірина

- § 3.5. Безпековий потенціал богословської освіти.....277
- а) Релігійний світогляд та питання безпеки: актуальні точки дотику.....278
 - б) Західноєвропейський досвід богословської освіти: безпекові можливості.....281
 - в) Безпековий потенціал богословської освіти в Україні: палітра підходів.....286
 - г) Богословська освіта та богословська просвіта на шляху гуманітарної безпеки...290

Поліщук Олександр, Мудраков Віталій

- § 3.6. Самоідентифікація та освіта: до проблеми усвідомлення та впровадження гуманітарної безпеки.....291
- а) Світоглядні особливості та методологічні пріоритети.....292
 - б) Антропологічно-ціннісні аспекти осмислення.....297
 - в) Структурно-формальні шляхи реалізації.....303

Мудраков Віталій

- § 3.7. Гуманітарна безпека: від проблем галузевого визначення до особливостей дидактичної визначеності.....309
- а) Самобутність кентавра або межі та своєрідність гуманітарної сфери.....310
 - б) Переоцінка самооцінки: гуманітарна безпека і метастази ідеологій.....316
 - в) Компетентності: поміж виживанням та дидактикою.....326

Галина Калінічева
h.kalinicheva@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7978-1844

кандидатка історичних наук,
доцентка, старша наукова співробітниця
науково-дослідної лабораторії освітології
Київського університету імені Бориса Грінченка

§ 3.2.

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

а) Актуалізаційні конотації проблеми

Одним із пріоритетних завдань для всіх країн світу на нинішньому етапі розвитку людської цивілізації є забезпечення національної безпеки, яка є складним системним явищем, що спирається на економічні, інтелектуальні, гуманітарні, правові, технологічні, екологічні, військові та інші чинники. Національна безпека держави тісно пов'язана також із духовно-моральним станом суспільства та його освітнім потенціалом, оскільки саме в системі освіти формується людський капітал. Втім, національна безпека України на найвищому рівні Законом передбачає «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»³⁵⁵, жодним словом не згадуючи освіту як таку. Це виказує реакційний тип моделі захисту, але аж ніяк не планово-стратегічний. Тож, актуальність теми визначається необхідністю висвітлення тісного зворотного зв'язку між освітньою системою та національною безпекою. Він зумовлений тим, що безпеку країни забезпечують конкретні люди, тобто рівень національної безпеки визначається людським фактором, рівнем фахової та моральної підготовки осіб, на яких покладено цю високу місію. Саме в системі середньої та вищої освіти формується особистість, її світогляд, інтелектуальний, інноваційний та трудовий потенціал суспільства. Якісна освіта відіграє важливу роль у розвитку інноваційного людського потенціалу, який спроможний забезпечити інноваційний поступ українського суспільства.

Водночас актуальність порушеного питання детермінована як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, що становлять сьогодні загрозу національній безпеці України: зовнішньою військовою агресією з боку Російської Федерації, активізацією гібридної війни, низьким рівнем політичної культури більшості громадян України, відсутністю цілісної гуманітарної та комунікативної політики української держави упродовж тридцяти років незалежності, потребами та змінами на ринку праці у зв'язку із глобальною пандемією COVID-19, суперечливістю освітніх реформ та їхнім навздогінним характером тощо.

Роль та значення вищої освіти в системі національної безпеки актуалізується ще й тому, що саме освітянська й академічна спільнота є середовищем і механізмом збереження та відтворення національної ідентичності у її громадянських та етнокультурних вимірах як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Крім усього, у стратегічному розумінні безпека держави визначається рівнем розвитку освіти і науки, що детермінує необхідність ефективного оновлення освітньої системи з метою своєчасного й адекватного реагування на виклики часу, а подекуди – й напрацювання на випередження. Саме тому забезпечення національної безпеки України

³⁵⁵ Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.05.2021).

безпосередньо залежить від результатів модернізації освітньої системи в цілому, і вищої зокрема.

З огляду на актуальність проблеми **метою** нашого дослідження є визначення напрямів і складових модернізації вищої освіти України, які здійснюють вплив на систему національної безпеки.

У 2012 р. групою американських експертів було підготовлено доповідь *«Реформа американської освіти і національна безпека»*, яка, по суті, є відповіддю на запитання «Чому освіта є складовою національної безпеки?». У цьому документі розглядалися питання взаємозв'язку розвитку і перспектив освітньої системи та стану національної безпеки з огляду на загрози та виклики національній безпеці на початку ХХІ століття. У доповіді наголошується, що національна безпека визначається рівнем розвитку людського капіталу, який формується саме в системі освіти. Аналіз, узагальнення та висновки, зроблені американськими фахівцями, не втратили своєї актуальності й сьогодні, і є слушними і для українських реалій. Так, в доповіді виокремлено п'ять основних загроз, які актуалізуються у разі зволікання з подоланням негативних тенденцій в освітній галузі: 1) загроза для економічного зростання і конкурентоспроможності; 2) загроза для воєнної безпеки; 3) загроза для інформаційної безпеки; 4) загроза для глобальних інтересів США; 5) загроза для єднання і згуртованості нації³⁵⁶.

б) Етапи реформаційних заходів

Реформування системи вищої освіти незалежної України відбувалося у кілька етапів, з різними результатами та наслідками. Упродовж 1991-2013 рр. сформувалася національна нормативно-правова база, збільшилася кількість закладів вищої освіти та студентів, що стало головним трендом у розвитку університетської освіти незалежної України та свідчило про її екстенсивне (масове) зростання. Новаціями першого етапу модернізації вищої освіти (1991-2001 рр.) були: поява нових університетів різних форми власності (державної, комунальної, приватної); проведення ліцензування та акредитації напрямів (спеціальностей) підготовки фахівців; запровадження трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти; набуття закладами середньої спеціальної освіти статусу вищих навчальних закладів; розширення автономії закладів вищої освіти тощо.

Другий етап (2002-2013 рр.) пов'язаний із ухваленням Закону України *«Про вищу освіту»* (2002), який закріпив попередні нововведення у вищій освіті, зокрема акредитацію закладів – I, II, III та IV рівнів, державний і галузевий стандарт вищої освіти тощо. Знаковими подіями цього періоду стали запровадження зовнішнього незалежного тестування та приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу. Проте, входження України до європейського освітнього-

³⁵⁶ Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security. New York : Council on Foreign Relations Press, 2012. 120 p.

наукового простору в рамках Болонського процесу тривалий час не призводило до суттєвих модернізаційних змін у системі вищої освіти України через відсутність системного, комплексного, ефективного впровадження головних принципів та інструментів Болонського процесу.

У період 2002-2013 рр. було започатковано вертикальну (елітну) диференціацію закладів вищої освіти в Україні, що детермінувало виділення низки університетів із особливим статусом національного (розпочато ще з 1994 р.), введенням статусу дослідницького національного університету (з 2009 р.), а також визначенням рейтингів закладів за міжнародними і національними університетськими рейтинговими системами.

У 2007 році у кількох вітчизняних університетах було започатковано пілотний проєкт вступу на підставі сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), а з 2008 р. в Україні було запроваджено вступ до закладів вищої освіти за результатами загальнонаціонального ЗНО, що стало важливою складовою реформи забезпечення рівного доступу до вищої освіти. Наприкінці 2011 р. було створено і затверджено Постановою Кабінету Міністрів Українську рамку кваліфікацій.

Загалом, ліберально-екстенсивний розвиток вищої освіти упродовж 1991-2013 рр. дедалі більше актуалізував необхідність комплексної системної модернізації університетської освіти з метою радикального підвищення її якості та конкурентоспроможності в умовах глобалізаційних викликів та євроінтеграції.

Третій етап реформування вищої освіти, що розпочався з 2014 р. після соціально-політичної кризи, військової агресії Росії та підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, пов'язаний із ухваленням нового Закону України *«Про вищу освіту»* (2014 р.). У ньому закладено нові концептуальні підходи до модернізації національної університетської освіти в контексті запровадження ключових принципів та інструментів Болонського процесу зі створення привабливого й конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти та його інтеграції з Європейським дослідницьким простором. Третій період (2014 – теп. час) позначився інтенсифікацією європейського вектора розвитку України та синхронізацією вимірів української освіти з європейськими характеристиками.

На порядку денному постали питання: забезпечення якості вищої освіти, зокрема – функціонування сучасних систем внутрішнього забезпечення якості; університетська автономія; посилення дослідницької та інноваційної діяльності задля підготовки конкурентоспроможних на ринку праці фахівців; поглиблення рівня інтернаціоналізації вищої освіти тощо. Сучасний етап модернізації вищої освіти актуалізує необхідність посилення «трикутника знань» шляхом взаємодії освіти,

досліджень та інновацій; запровадження механізмів ефективного управління й фінансування у галузі вищої освіти.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014) було унормовано сучасну організацію університетської освіти з урахуванням структури її рівнів, орієнтацій і галузей, визначених Міжнародною стандартною класифікацією освіти (2011 р.) і Міжнародною стандартною класифікацією освіти: галузі освіти та підготовки (2013 р.).

Починаючи з 2018 р., було створено нові стандарти вищої освіти та освітні програми на основі компетентнісного підходу. Окрім рівневої структуризації, вища освіта України зазнала також і галузевої трансформації: шляхом об'єднання й укрупнення освітнього і наукового переліків було введено новий Перелік галузей знань і спеціальностей (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266).

в) Конкретизація інструментальності

Попри кардинальну зміну парадигми вищої освіти з огляду на характер глобальної інноваційної економіки, система національної університетської освіти так і не стала, на жаль, інкубатором не лише інноваційних розробок, але й технологічних компаній, які реалізують ці ідеї. Так, до міжнародного рейтингу QS World University Ranking 2021 увійшло лише п'ять українських університетів: КНУ імені Тараса Шевченка (601-650), НТУ «ХП» (651-700), НТУ «КП імені Ігоря Сікорського», Сумський державний університет (701-750), НУ «Львівська політехніка» (801-1000)³⁵⁷. Сучасні заклади вищої освіти України продовжують існувати в старій «індустріальній логіці», тримаючись за державне замовлення та відповідне фінансування. На системні кризові явища в національній вищій освіті вказує й М. Бойченко³⁵⁸.

Система вищої освіти певний час занадто повільно реагувала на зміну потреб суспільства у підвищенні якості людського капіталу. Серед стримуючих чинників, які унеможливлювали розвиток інноваційної освітньої діяльності в Україні, можна виокремити наступні: 1) відсутність політичної волі до вироблення науково-обґрунтованої стратегії системних змін в освітній галузі; 2) невизначеність національних пріоритетів у науково-технічній галузі; 3) занадто повільні темпи розповсюдження та застосування інновацій; 4) недосконалість правових та економічних механізмів регулювання інноваційної діяльності та залишковий принцип її фінансування.

³⁵⁷ QS World University Rankings 2021 : Website.
URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2021>. (дата звернення: 15.05.2021).

³⁵⁸ Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: монографія / за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. С. 53.

Однією із ключових проблем модернізації вищої освіти, яка має безпековий характер, є відсутність або імітація системних реформ в економіці, відсутність чесної конкуренції у багатьох її галузях, що має негативний вплив на вищу освіту, оскільки часто саме ринок праці не стимулює якісну освіту.

У спеціальному виданні «Звіт про глобальну конкурентоспроможність за 2020 рік: як просуваються країни до шляху одужання» зазначається, що рушієм економічного процвітання та продуктивності є людський капітал – можливості та навички людей, які реалізуються на ринку праці за допомогою продуктивної зайнятості. Вона розвивається через освіту протягом перших двох десятиліть життя окремої людини, а також за рахунок інвестицій у навчання в середині кар'єри. Виклики, зумовлені пандемією COVID-19, детермінують необхідність переходу до активної політики ринку праці та ділової практики, яка поєднує освіту та охорону здоров'я з можливостями навчання (перенавчання) упродовж життя та формування необхідних на ринку праці компетентностей. Адекватність вищої освіти для задоволення потреб у зайнятості оцінюється в 68 балів (зі 100) у розвинених економіках та 55 балів (зі 100) у країнах, що розвиваються³⁵⁹.

Згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) за 2017-2018 рр., Україна піднялася на 81 місце (з 137) у порівнянні з 85 позицією у попередньому році. Вища освіта та підготовка, як один із показників, що впливають на індекс конкурентоспроможності країни, мають вирішальний вплив на економічний розвиток і добробут суспільства. Проте, освітні показники, наведені у Звіті, виявилися доволі суперечливими: за рівнем вищої освіти та професійної підготовки Україна посідала 35 місце, за охопленням середньою освітою Україна – 51 місце, за коефіцієнтом зарахування до закладів вищої освіти – 16 місце, проте за якістю вищої освіти – лише 56 місце³⁶⁰. У 2019 р. Україна втратила дві позиції й опустилася на 85-те місце з 141 країни, а за рівнем розвитку освіти Україна посідала 44 місце³⁶¹. У 2020 р. Україна, згідно з даними GCI, посіла 92 місце серед 140 країн³⁶². В Індексі людського розвитку за 2020 рік Україна піднялася на 14 позицій та

³⁵⁹ The Global Competitiveness Report. SPECIAL EDITION 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/digest#report-nav>; URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full/section-2-human-capital#section-2-human-capital> (дата звернення: 20.06.2021).

³⁶⁰ The Global Competitiveness Report 2017-2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>. (дата звернення: 20.06.2021).

³⁶¹ Global Competitiveness 2019.

URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf. (дата звернення: 20.06.2021).

³⁶² The Global Competitiveness Report. SPECIAL EDITION 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf - р. 83. (дата звернення: 20.06.2021).

посідає 74 місце серед 189 країн³⁶³. Попри те, що Україна демонструє достатньо високі показники, які характеризують стан розвитку освіти, маємо зауважити, що освітні складові інтегральних індексів в основному відображають кількісні освітні характеристики, а відтак часто спотворюють уявлення про дійсний стан ефективності й якості освіти.

Пандемія COVID-19 у 2020-2021 рр. виявила низку системних проблем у підготовці фахівців для ринку праці. Так, перехід більшості населення на віддалену роботу під час пандемії актуалізував проблему дефіциту необхідних цифрових навичок та інших знань і вмінь у працівників, затребуваних новою економікою та технологічними змінами. Ринок праці демонструє все більший попит на фахівців із сучасними «цифровими навичками», аналітичним і критичним мисленням, креативним підходом, вмінням ухвалювати нестандартні рішення, мислити стратегічно тощо. Тому у короткостроковій перспективі серед пріоритетів розвитку людського капіталу в усіх країнах світу, і в Україні зокрема, визначається оновлення навчальних систем для різних вікових груп та досвіду з акцентом на навички, необхідні для створення нових робочих місць. Йдеться про підвищення кваліфікації, перекваліфікацію працівників в середині кар'єри та отримання ними нових навичок у поєднанні з активною політикою ринку праці. На необхідності розвитку людського капіталу акцентується увага й у *«Стратегії національної безпеки України»*, затвердженій Указом Президента України³⁶⁴.

У довгостроковій перспективі трансформації економіки постає потреба в оновленні навчальних програм та розширенні інвестицій у формування компетентностей, які будуть затребувані на ринку праці у недалекому майбутньому. «Щоб створити таку трансформацію для створення робочих місць завтрашнього дня, економіки повинні постійно вдосконалювати технічне та професійне навчання та університетську освіту як для студентів, так і для робітників»³⁶⁵, — зазначається в Звіті.

Швидке поширення цифровізації та запровадження нових технологій у всіх галузях економіки впливає на регулювання ринку праці, який мусить адаптуватися до нових форм роботи. Нові формати роботи, такі як робота на робочих платформах в Інтернеті, вимагатимуть нових форм регулювання та стандартів роботи в цифровій економіці.

³⁶³ Human Development Index (HDI) Ranking. From the 2020 Human Development Report. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>. (дата звернення: 20.06.2021); The Human Capital Index 2020 Update. Human Capital in the Time of COVID-19. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34432>. (дата звернення: 20.06.2021).

³⁶⁴ Указ Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (дата звернення: 10.06.2021).

³⁶⁵ The Global Competitiveness Report. SPECIAL EDITION 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL: https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/digest#report-nav_ (дата звернення: 20.06.2021).

Водночас є очевидним той факт, що шлях екстенсивного розвитку національної системи вищої освіти себе повністю вичерпав. На часі – досягнення університетською освітою нових якісних характеристик, які відповідають вимогам сьогодення. Іншими словами, «додана вартість» при формуванні людського капіталу в системі вищої освіти має суттєво збільшуватися.

Логічним видається запитання щодо завдань та механізмів модернізації вищої освіти задля здобуття нею актуальних й адекватних сьогоденню якісних характеристик, які мають безпековий вимір. Серед багатьох напрямів модернізації вищої освіти України у відповідності до європейських стандартів формування єдиного освітнього простору³⁶⁶, за нашим баченням, особливої уваги заслуговують наступні проблеми, що містять безпекову складову: 1) неузгодженість вищої освіти та ринку праці України; 2) виклики євроінтеграційного поступу вищої освіти; 3) потреба у безперервності освітнього процесу та професійного вдосконалення; 4) необхідність забезпечення високої якості освітніх послуг, їх відповідність світовим стандартам; 5) актуальність інформатизації освіти, модернізації її методів та освітніх технологій; 6) оптимізація запровадження в освітній процес новітніх досягнень освіти і науки; 7) соціальний запит на виховання у студентів аналітичного мислення, громадянської культури і патріотизму; 8) важливість забезпечення і підтримки належної якості науково-педагогічних кадрів, від яких вирішальною мірою залежить якість вищої освіти.

Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні було ґрунтовно проаналізовано Л. Яценком у відповідній Аналітичній записці НІСД. Так, експерт слушно зауважує, що в Україні «[...] проблеми якості формування та ефективності використання освітнього потенціалу пов'язані як зі станом вищої освіти, так і з незавершеністю реформування практично усіх секторів економіки, а також з неузгодженістю пропозицій та попиту на ринку праці»³⁶⁷.

Зокрема, про це свідчать статистичні показники Державної служби зайнятості України: у січні-червні 2021 року послугами Державної служби зайнятості скористалися 856 тис. безробітних громадян, серед яких 52 % зареєстрованих безробітних мали вищу освіту, 32 % – професійно-технічну, 16 % – загальну середню освіту (для порівняння: у 2019 та 2020 рр. серед зареєстрованих безробітних в Україні 49 % мали вищу освіту). За віковими групами: 27 % зареєстрованих безробітних у 1 половині 2021 р. були у віці до 35 років; 28 % – у віці від 35 до 44 років; 27 % – у віці від 45 до 55 років; 18 % – понад 55 років (тобто 82 % людей

³⁶⁶ Димань Т. М., Боньковський О. А., Вовкогон А. Г. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навч.-метод. посіб. Одеса : НУ «ОМА», 2017. С. 36.

³⁶⁷ Яценко Л.Д. Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні. *Аналітична записка НІСД. Сер. «Соціальна політика»*. 2020. № 14. С. 3. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-yatsenko-social-policy-14-2020.pdf> (дата звернення: 15.07.2021).

молодого й середнього віку). Суттєвим залишається дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Станом на 1 липня 2021 р., в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 5 безробітних (на 1 липня 2020 р. – 9 осіб). Найбільша невідповідність попиту на робочу силу та її пропозиції у професійно-кваліфікаційному розрізі спостерігалася серед службовців та керівників (на 1 вакансію претендували 15 осіб)^{368, 369}.

Наведені вище показники свідчать про невідповідність кількості спеціальностей, освітніх програм та випускників закладів вищої освіти потребам ринку праці. Попри високу затребуваність кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців з боку підприємств, установ та організацій різних галузей економіки та форм власності, майже половина випускників з вищою освітою поповнюють лави безробітних. Це свідчить про наявність в Україні системних проблем, пов'язаних з неузгодженістю змісту вищої освіти з потребами ринку праці – високим рівнем безробіття серед осіб з вищою освітою через невідповідність якості підготовки фахівців у ЗВО потребам роботодавців, що, своєю чергою, призводить до структурного дисбалансу на ринку праці та низького рівня економічної активності випускників з університетським дипломом.

Ми поділяємо думку А. Яценка, що причинами дисбалансу є «[...] інформаційна невизначеність перспектив ринку праці у професійному розрізі, зниження вимог до абітурієнтів при вступі до закладів вищої освіти, відсутність дієвих моніторингів її якості, у результаті чого вища освіта у певній мірі втрачає функцію інструменту інвестування у людський капітал та підвищення індивідуальної конкурентоспроможності»³⁷⁰.

З огляду на те, що рівень безробіття за останні п'ять років серед населення з повною вищою, базовою вищою та неповною вищою освітою знаходився в межах 7-8 %; 13,7-16,3 % та 7-9 % відповідно актуалізується питання запровадження регулярного моніторингу компетентностей (фахових і загальних), яких потребують ринок праці і сучасні роботодавці, та здійснення на його основі регулярного корегування змісту навчально-освітніх програм та освітніх стандартів. Проте, окрім зазначених у додатку до диплому про вищу освіту набутих під час навчання компетентностей, сучасний фахівець з університетською освітою – претендент на робоче місце – мусить мати й неспеціалізовані, міжпрофесійні

³⁶⁸ Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у січні-червні 2021 року. Державний центр зайнятості : веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>. (дата звернення: 10.08.2021).

³⁶⁹ Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-червні 2021. Державний центр зайнятості: веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>. (дата звернення: 10.08.2021).

³⁷⁰ Яценко Л.Д. Проблеми неузгодженості вищої освіти та ринку праці в Україні. *Аналітична записка НІСД. Сер. «Соціальна політика»*. 2020. № 14. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-yatsenko-social-policy-14-2020.pdf> (дата звернення: 15.07.2021).

навички (soft skills), які демонструють когнітивні здібності, підприємницькі та когнітивні навички; які сприяють адаптації до нових умов, критичному мисленню, виконанню нестандартних завдань, готовності до самоорганізації, стійкості, прагненню до навчання та командної роботи, зміни сфери зайнятості тощо. Експертні та наукові дослідження демонструють, що найбільш затребуваними роботодавцями у майбутньому soft skills стануть: емоційний інтелект, вміння працювати в команді, навички вирішення комплексних проблем, здатність швидко навчатися, адаптивність/гнучкість, аналітичне, критичне, стратегічне мислення, управління проєктами, ініціативність/управління змінами^{371, 372}.

г) Стратегічні та загально-предметні візії

Євроінтеграційний поступ вищої освіти України, який є складовою її модернізації, має не тільки певні здобутки, можливості і перспективи, але й супроводжується низкою проблем, які загрожують національній безпеці. Так, зворотнім боком інтернаціоналізації освіти в Україні, є активна «освітня еміграція», що переконливо доводить невідповідність сучасної університетської підготовки суспільним очікуванням. Нині наявність вищої освіти не гарантує робочого місця з достатнім рівнем оплати праці в Україні, про що свідчать показники трудової міграції осіб з вищою освітою, які прагнуть знайти роботу в інших країнах^{373, 374}. Сьогодні очевидно є також проблема «відпливу мізків», коли талановиті й перспективні науковці й освітяни, не маючи належної підтримки для наукової та професійної самореалізації, залишають Україну і працевлаштовуються у більш розвинених країнах світу.

За останнє десятиріччя зросла молодіжна трудова міграція, яка є наслідком стрімкого збільшення чисельності громадян, які виїжджають за кордон з освітньою метою. Мотивами еміграції української молоді з метою отримання вищої освіти, на думку фахівців, є: «висока якість навчання, можливість навчання у рейтингових закладах вищої освіти; перспективи отримання престижної роботи та постійного місця проживання; [...] швидка адаптація студентів до умов проживання і навчання; можливість безкоштовного навчання та/або отримання стипендій і грантів; відносно легкі умови вступу до закладу вищої освіти (немає

³⁷¹ Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Навички для України 2030: Погляд бізнесу / за ред. Саприкіної М. А. Київ : Видавництво «ЮСТОН», 2016. 36 с.

³⁷² The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum. 2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf. (дата звернення: 25.07.2021).

³⁷³ Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/trudova-migraciya-gromadyan-ukraini-za-kordon-vykliki-ta-shlyakhi> (дата звернення: 04.08.2021).

³⁷⁴ Зовнішня міграція громадян України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: виклики та шляхи реагування. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/bezviz-6eaa1.pdf> (дата звернення: 05.08.2021).

необхідності здавати ЗНО тощо); можливість удосконалення знання іноземної мови; доступна вартість навчання та проживання, кращі економічні й соціально-побутові умови»³⁷⁵.

З кожним роком кількість молодих українців, які прагнуть отримати якісну освіту в країнах ЄС збільшується, адже саме вона може стати підставою для подальшого працевлаштування та проживання в країнах Європи. Як зазначає О. Малиновська, «[...] якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис. учнів та студентів-українців, то в 2015 р. їхня чисельність сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 р. громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис. дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою, з них 16,8 тис. – у Польщі». Цьому сприяє й пропозиція зарубіжними країнами численних освітніх програм для українських студентів та створення умови для подальшого працевлаштування випускників, які успішно завершили навчання в національних навчальних закладах. Так, після завершення навчання 80 % громадян не повертаються в Україну³⁷⁶, а «евентуальний дефіцит працівників може стати гальмом розвитку економіки, а відтік найбільш активних, молодих та освічених осіб – демократичних перетворень в Україні»³⁷⁷, – наголошують експерти. Таким чином, серйозним безпековим викликом для України, спричиненим інтернаціоналізацією освітнього простору та міграційними процесами, є: активна трудова міграція закордон активних і працездатних громадян; збільшення масштабів молодіжної трудової й освітньої міграції; трансформація частини трудової й освітньої міграції на постійну. Викликає занепокоєння факт «освітньої еміграції» і тому, що у вітчизняних закладах вищої освіти існує певний надлишок ліцензованих місць. Такий перебіг подій є загрозою для демографічного та економічного становища України, адже з огляду на вкрай несприятливу демографічну ситуацію в Україні, стрімке старіння її населення, інтенсифікація трудової та освітньої міграції з подальшою еміграцією економічно активних громадян становить реальну загрозу для трудового та інтелектуального потенціалу нації, й може перетворитися на реальний гальмівник економічного зростання.

Втім, в українському суспільстві – неоднозначне ставлення до цієї проблеми: фахівці та експерти наголошують на загрозі національній безпеці через масовий відтік професіоналів³⁷⁸, політики – толерують й інтерпретують це як «природний процес». Тому, несприятливе

³⁷⁵ Олешко А.А., Ровнягін О.В. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 21-25.

³⁷⁶ Українські спеціалісти їдуть з України, щоби (не) повернутися. URL: <http://nk.org.ua/obshchestvo/ukrayinski-spetsialisti-yidut-z-krayini-schobi-ne-povernutisya-91078>. (дата звернення: 09.08.2021).

³⁷⁷ Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/trudova-migraciya-gromadyan-ukraini-za-kordon-vikliki-ta-shlyakhi>. (дата звернення: 04.08.2021).

³⁷⁸ Олешко А.А., Ровнягін О.В. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 3. С. 21-25.

порівняно з високорозвиненими країнами економічне й соціальне становище в Україні та значно нижчий рівень людського розвитку й надалі сприятимуть зростанню освітніх емігрантів. Тож, європейські країни й надалі виконуватимуть власне стратегічне завдання конкурентоспроможності у світі за рахунок імміграції фахівців, у тому числі й українських.

У документах міжнародних освітніх організацій дедалі наполегливіше наголошується на необхідності стримування «відплив мізків», оскільки він позбавляє країни, що пережили трансформаційний період, висококваліфікованих спеціалістів, які потрібні для прискорення їхнього соціально-економічного розвитку. Втім, усунення негативних тенденцій щодо освітньої еміграції молоді та її повернення після отримання закордонної освіти до України можливе лише за умови реалізації якісної державної освітньої політики.

Поряд з навчальною функцією та підготовкою конкурентоспроможного фахівця, вища освіта виконує ще й виховну функцію – формування патріотично налаштованих громадян України. Суспільно-політичні та економічні трансформації в Україні з 1991 р. обумовлюють нагальну необхідність системного громадянського і національно-патріотичного виховання молодого покоління, що є питаннями національної безпеки та сталого розвитку України. На сьогодні стратегічним пріоритетом освітньої політики в Україні є формування нації, яка навчається упродовж всього життя, засвоюючи та підтримуючи демократичні цінності, утверджуючи гуманістичні принципи в освіті.

Перебіг подій української історії, починаючи з 2014 р., висвітлює низку системних проблем у патріотичному і громадянському вихованні української молоді, про що ми писали в одній із своїх робіт³⁷⁹. Серед гальмівних чинників, що впливали й продовжують впливати на ефективність і дієвість національно-патріотичного виховання молоді в Україні, варто вказати на розмитість єдиної науково-світоглядної позиції, детермінованої відсутністю чітко сформульованої національної ідеї, а також соціально-економічну й політичну нестабільність. Неоголошена війна, спровокована Росією на Сході України, окупація Криму, частини Луганської та Донецької областей зводять нанівець надбання української освіти і культури, оскільки на окупованих українських територіях запроваджуються освітні стандарти, програми та підручники сусідньої держави, пропагуються зразки російської культури.

Викликом для України тривалий час залишаються внутрішні суперечності, пов'язані із розбіжністю суспільних поглядів та полярними оцінками історичної спадщини, ставленням до статусу мов і

³⁷⁹ Чайковський А.С., Калінічева Г.І. Патріотичне виховання в системі вищої військової освіти як складова забезпечення національної безпеки України. *Вища освіта України в контексті цивілізаційних змін та викликів: стан, проблеми, перспективи розвитку* : колективна монографія / Калінічева Г.І. (кер. авт. кол., наук. ред.), ... Заліток А. М., Любовець О.М. та ін.; за заг. ред. Г.І. Калінічевої; ЗВО «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бутая». Київ : Фенікс. С. 353-395.

формування мовної політики в державі, вибору зовнішньополітичної стратегії тощо. Ці суперечності призводять до цивілізаційної роздвоєності та регіональної поляризації суспільних настроїв, гальмують створення єдиного культурного простору.

Цивілізаційний вибір України спонукає до перегляду та переосмислення багатьох ціннісних парадигм. На сучасному етапі концепція євроцентричності, обумовлена цивілізаційним вибором України, має бути поєднана із традиціоналістичними національно-культурними й, зокрема, етнологічними засадами. В нинішніх умовах громадянське і національно-патріотичне виховання дітей та молоді стали вимогою часу, суспільною потребою, яка має безпековий вимір. Так, на порядку денному суспільного розвитку мають домінувати, серед інших, національні цінності – патріотизму, людської гідності, поваги до людини, громадянськості, чесності, порядності, правдивості, справедливості. Вони мають бути закладені у виховні процеси в системі освіти в цілому, й вищої зокрема. Як слушно вказують науковці, «складний процес об'єднання різних етносів і народностей України для національного відродження, розбудови й удосконалення суверенної правової держави та громадянського суспільства триває саме на підґрунті демократичних цінностей, які виростають з національних цінностей і поєднуються у громадянському, національно-патріотичному вихованні»³⁸⁰.

Таким чином, проведені дослідження дає підстави для наступних висновків.

1. В національній системі вищої освіти мають місце кількісні та якісні деформації, що впливають на її якість, ефективність і кокурентоспроможність. Екстенсивний шлях розвитку відбивається на кваліфікації випускників, знижуючи глобальну конкурентоспроможність України. Тому модернізація системи вищої освіти має підвищити її якість, посилити внесок у розвиток інтелектуального та інноваційного потенціалу країни, сприяючи забезпеченню національної безпеки.

2. Найбільш значущими у безпековому вимірі напрямками модернізації національної системи вищої освіти на нинішньому етапі мають стати: збереження високих показників охоплення освітою та створення ефективних механізмів гарантування якості вищої освіти; забезпечення концентрації університетського потенціалу та підвищення його глобальної конкурентоспроможності; коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки. На часі – приведення кількісного контингенту здобувачів вищої освіти у відповідність до реальної ресурсної бази вищої освіти та потреб ринку праці; оновлення змісту і форм вищої освіти з метою ефективної трудової діяльності та захисту України; розвиток освіти протягом життя.

³⁸⁰ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.

3. Покращенню якості людського капіталу в Україні має слугувати модернізація освітньої системи в цілому, і вищої зокрема, а також приведення освітніх стандартів до потреб суспільного розвитку, професійно орієнтованих програм – для задоволення ринку праці.

4. Показниками відповідності стану й динаміки модернізації вищої освіти вимогам, пов'язаним із забезпеченням національної безпеки, можна вважати: кількісні показники та успішність здобувачів вищої освіти; оновлення освітніх програм відповідно до потреб ринку праці; впровадження в навчальний процес інноваційних навчальних компонентів; розвиток математичної, комп'ютерної та медіаграмотності, формування цифрових навичок; здатність працівників постійно навчатися та швидко опановувати нові знання, вміння та навички; формування і зміцнення національної ідентичності через навчальні дисципліни соціогуманітарного циклу.

5. Унеможливити втрати людських ресурсів, спричинених еміграцією, можливо лише за умов успішного соціально-політичного та економічного реформування та розвитку України.